

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

УКРАЇНСЬКОГО
КАТОЛИЦЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

число VIII

серія
БОГОСЛОВ'Я
випуск 3

львів 2016

ЗМІСТ

Статті

Літургіка

ПЕТРО ГАЛАДЗА

Декларація II Ватиканського собору *Nostra aetate*
і проблема антиюдейських висловів у літургійній гимнографії
візантійських Церков 9

ВАСИЛЬ РУДЕЙКО

Кілька питань щодо Божественної Літургії Передшеосвячених Дарів 25

Патристика

ВІКТОР ЖУКОВСЬКИЙ

Апофатична віддаленість і катафатична всюдисущність Бога
в богословській думці Юстина Мученика 40

ОЛЕКСАНДР КАЩУК

Досягнення святости в ученні Максима Ісповідника 61

Духовність

ІГНАТІЯ ГАВРИЛИК

Сирійська духовність та її синтез
у вченні Йосифа Хаззаї, містика «золотої доби» 74

ЕДВАРД ФАРРУДЖА

Духовне богослов'я: майбутнє молодій науці 96

Історія Церкви

ВІКТОРІЯ ЛЮБАЩЕНКО

Мелетій Смотрицький у міжцерковному дискурсі XVII ст.
(З історії унікального слов'яно-руського друку
«Послання до єпископів» Марка Антонія де Домініса) 112

ЗМІСТ

МИРОСЛАВ ТАТАРИН Заклик до самозречення в богословському мисленні митрополита Андрія Шептицького	130
ВОЛОДИМИР МОРОЗ Проблема морального авторитету та поступу в житті народу у листі-посланні єпископа Григорія Хомишина «Українська проблема»: історичний контекст і філософські конотації	151
<i>Еклезіологія</i>	
ІГОР РАНЦЯ Поняття Київської Церкви в історіографії та еклезіяльній свідомості	171
РОБЕРТ П. МАРКО Одна видима й божественно установа Вселенська Церква і виклики єдності	197
<i>Канонічне право</i>	
ТОМАС МАРК НЕМЕТ Нещодавні структурні зміни в Українській Греко-Католицькій Церкві (2011-2016): прогрес, проблеми та питання без відповіді, пов'язані із створенням нових митрополій	211
АНДРІЙ ТАНАСІЙЧУК Канонічна процедура посилення та відкликання східних священнослужителів на території, де нема єрархічних структур Української Греко-Католицької Церкви	231
<i>Сучасні питання богослов'я</i>	
КЕТРІН БРАУН ТКАЧ «І слово стало тілом»: Воплочення Христа з перспективи ембріології і генетики	242
РОСТИСЛАВ ТКАЧЕНКО «Прослогіон» Ансельма Кентерберійського як історія та пояснення принципів богопізнання: дослідження класичного середньовічного тексту в діалозі з його сучасними інтерпретаторами	265
ВІКТОР ПОЛЕТКО Чи може демократична конституційна держава уникнути релігійних основ легітимації?	283

ЗМІСТ

ХРИСТИНА МИХАЛЮК Від етики <i>сім'ї</i> до всеохопної етики <i>для сім'ї</i> (на матеріялах огляду західної літератури предмета)	301
РИШАРД ГАЙДУК «Перед'євангелізація» в сучасну епоху	318
Огляди і рецензії	
МИХАЙЛО ДИМИД. Рец. на: Любомир Гузар. <i>Андрей Шептицький, Митрополит Галицький, (1901-1944) – провісник екуменізму</i> . Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка 2015, 496 с.	333
ОЛЕГ ГІРНИК. Рец. на: Анна Вероніка Вендланд. <i>Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915</i> . Львів: Літопис 2015, 688 с.	339
БОГДАН ЗАВІДНЯК. Рец. на: Tommaso d'Aquino. <i>Forza e debolezza del pensiero. Commento al De Trinitate di Boezio</i> , Introduzione, traduzione, note e apparati di Guido Mazzotta. Soveria Mannelli-Messina 1996, 226 с.	348
ОЛЕГ КРИВОБОЧОК. Рец. на: Józef Augustyn, SJ. <i>Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe</i> . Kraków: Wydawnictwo WAM 2013, 424 с.	352
ВІКТОР ПОЛЕТКО. Рец. на: Robert Audi. <i>Democratic Authority and the Separation of Church and State</i> . Oxford: Oxford University Press 2011, 180 с.	354
ХРИСТИНА МИХАЛЮК. Рец. на: Yvonne Sherwood. <i>Biblical Blaspheming: Trials of the Sacred for a Secular Age</i> . Cambridge: Cambridge University Press 2012, xiii+387 с.	357
РОМАН ОСТРОВСЬКИЙ. Рец. на: Ренцо Лаваторі, Луч'яно Соле. <i>Зустріч з Христом у Євангелії від Луки: Євангельські постаті та їхня поведінка</i> / перекл. з італ. о. Р. Безпалько. Жовква: Місіонер 2015, 312 с.	363
<i>Наші автори</i>	366

КІЛЬКА ПИТАНЬ ЩОДО БОЖЕСТВЕННОЇ ЛІТУРГІЇ ПЕРЕДШЕОСВЯЧЕНИХ ДАРІВ

Розглядається одне з найдавніших богослужінь, що їх донині зберегли Церкви візантійської традиції, – Літургія Передшеосвячених Дарів. На підставі аналізу джерельних даних і сучасних досліджень автор намагається показати зміни в євхаристійному богослов'ї візантійських Церков східнослов'янської традиції, спричинені впливом латинізації, та вплив цих змін на структурні особливості цього богослужіння.

Ключові слова: літургія, літургійне богослов'я, латинізація, літургійні реформи.

Велика Чотиридесятниця особлива під багатьма оглядами. У традиційних християнських Церквах це час переосмислення людиною власних поглядів на своє життя та на особисте християнство. Це період приготування до найбільшого із свят усього християнського світу – Воскресіння Христового. Воно є джерелом віри християн і, водночас, сповненням їхнього остаточного очікування – входження у радість Воскреслого, участі вже тут і тепер у вічності Його життя.

Для літургійного життя Церкви час Великої Чотиридесятниці є, у прямому сенсі слова, поверненням до джерел. Принцип збереження давніх молитовних традицій саме в період, який передує святу Воскресіння, відкрив ще на початку минулого століття німецький дослідник Антон Баумштарк.¹ Згідно з цим принципом, під час особливих літургійних періодів, серед яких Великий піст займає чи не найголовніше місце, богослужіння зберігають давніші молитовні структури й тексти, що для інших періодів літургійного року були замінені пізнішими елементами

¹ A. Baumstark. Das Gesetz der Erhaltung des Alten in liturgisch hochwertiger Zeit // *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 7 (1927) 1-23.

й структурами, інколи менш цікавими та автентичними. Отож постові літургії за формами ближчі до витоків візантійського богослужіння, аніж щоденні форми цих відправ.

Передовсім це стосується одного з найзагадковіших богослужінь Великої Чотиридесятниці у візантійському обряді – Божественної Літургії Передшеосвячених Дарів. Воно є чи не найдавнішим богослужінням у нашій літургійній традиції, яке збереглося донині. Переважно саме з ним пов'язано багато – порівняно з іншими богослужіннями – міфів, що не дають спокою як дослідникам, так і священнослужителям, котрі намагаються зрозуміти зміст Літургії Передшеосвячених Дарів і втілити його в особистій практиці. Написано вже багато історичних праць і висунуто чимало гіпотез щодо значення різних елементів цього богослужіння,² тому цей короткий допис не претендуватиме на якусь оригінальність. Його завданням радше є вказати на деякі основні аспекти, пов'язані з розумінням цього богослужіння, та подати пропозиції щодо впорядкування його структури в майбутньому.

Таїнство Передшеосвячених Дарів

Літургією Передшеосвячених Дарів у сучасних Церквах візантійської традиції називають богослужіння, яке устав приписує звершувати в навечір'я четвергів і субот (у середу та п'ятницю ввечері) Великої Чотиридесятниці, у навечір'я поліелейних свят у будні (окрім субот і неділь) Великої Чотиридесятниці та в навечір'я вівторка, середі й четверга Великої Седмиці. Отож, важливо підкреслити: мова йде про вечірнє евхаристійне богослужіння.

Це богослужіння називають Божественною Літургією *Передшеосвячених Дарів*, оскільки Тіло Христове (а у випадку напоювання Агнця³ також і Кров) уже були освячені попередньо, на недільній Літургії св. Василя Великого або св. Йоана Золотоустого. Цей факт звершення Літургії на вже

² Тут лише кілька основних досліджень: Г. П. Смирнов-Платонов. *О Литургии Преждеосвященных Даров*. Москва 1850; S. Janeras. *La partie vespérale de la liturgie byzantine des presanctifies* // *Orientalia Christiana Periodica* 30 (1964) 193-222; G. Winkler. *Der geschichtliche Hintergrund der Präsanctifikatenvesper* // *Orientalia Christiana* 56 (1972) 184-206; Н. Успенский. *Литургия Преждеосвященных Даров (Историко-литургический очерк)* // *Богословские труды* 15 (1976) 146-184; Р. Турконяк. *Літургія Передшеосвячених дарів в Українській Церкві*. Львів 2002. Останнє монографічне дослідження див.: S. Alexopoulos. *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite. A Comparative Analysis of Its Origins, Evolution, and Structural Components*. Leuven 2009; рец. на нього: Петра Галадзи – див. у: *Logos* 51/3-4 (2010) 396-401; Даниїла Галадзи – див. у: *Theoforum* 42 (2011) 285).

³ «Напоюванням Агнця» називають додавання до евхаристійного хліба (Тіла Христового) кількох крапель освяченого евхаристійного вина (Крови Христової) після анафори.

попередньо освячених Дарах став причиною ставлення до цієї Літургії як до свого роду «неповної», на відміну від «повних» Літургій св. Василя чи св. Йоана Золотоустого.

Причиною звершення цього богослужіння є прагнення уможливити вірним причастя у будні Великої Чотиридесятниці, коли, згідно з приписами уставу, не належить звершувати Літургії св. Василя Великого чи св. Йоана Золотоустого.

У сучасних Церквах візантійського обряду немає однозгідної думки щодо того, як сприймати це богослужіння. Кодекс канонів Східних Церков відносить його до числа Божественних Літургій, залишаючи кожній окремій Церкві свого права можливість конкретизувати своє бачення цього богослужіння відповідно до її «законного звичаю» (кан. 715, § 2).⁴ УГКЦ у своєму потверженому *ad experimentum* збірнику канонів партикулярного права від 2015 року подає Літургію Передшеосвячених Дарів поряд із Літургіями св. Василя Великого та св. Йоана Золотоустого, зраховуючи її до числа «Божественних Літургій» (кан. 88, § 1) і дозволяючи «приймати пожертви за поминання в Божественних Літургіях св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого, а також за служіння Літургії Передшеосвячених Дарів» (кан. 94).⁵

Дні звершення Божественної Літургії Передшеосвячених Дарів

Як уже було сказано, устами й літургійні видання більшості сучасних Церков візантійської традиції передбачають звершення цього богослужіння в навечір'я четвергів і субот (у середу та п'ятницю ввечері) Великої Чотиридесятниці, у навечір'я поліелейних свят у будні (окрім субот і неділь) Великої Чотиридесятниці та в навечір'я вівторка, середи та четверга Великої Седмиці.

Така традиція притаманна досить пізньому періоду розвитку візантійського обряду – т. зв. «новосаваїтському синтезові»⁶. Вона остаточно сформувалася до XVI ст. у монастирях гори Афон і поширилась у «візантійському» світі через друковані видання, перші з яких з'явилися завдяки старанням римських архиєреїв і венеційських друкарів. Згідно з цією

⁴ Кодекс канонів Східних Церков, проголошений Іваном Павлом II. Авторизований переклад. Львів 1995, с. 199.

⁵ Канони Партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви: Спецвипуск «Благовісника Верховного Архієпископа Києво-Галицького Української Греко-Католицької Церкви 2015 року». Київ 2015, с. 30 і 32.

⁶ Щодо цього детальніше див.: Р. Тафт. *Візантійський обряд: коротка історія*. Львів 2011.

традицією Літургію Передшеосвячених Дарів сприймали як богослужіння для постових днів – середи й п'ятниці, ігноруючи в коментарях той факт, що насправді богослужіння в середу та п'ятницю ввечері літургійно належать уже до наступних днів – четверга й суботи. Навіть якщо прийняти, що ці богослужіння «належать» до середи та п'ятниці, то, згідно з таким баченням, інші дні тижня у пості (понеділок, вівторок і четвер) мали би вважатися ще суворішими, ніж постові середа й п'ятниця, оскільки в ці дні піст не послаблюється вечірнім причастям. Отож постає питання: у котрі саме дні початково звершували це богослужіння і яким є його корені?

Одна з найраніших згадок про звершення Літургії Передшеосвячених Дарів належить константинопольській традиції і міститься в 52-му правилі П'ято-Шостого вселенського собору (691-692 рр.): «У всі дні посту св. Чотиридесятниці, за винятком субот, неділь та дня Благовіщення, не буває іншої Літургії, окрім Передосвячених Дарів».⁷ Це правило міститься також серед згаданих канонів партикулярного права УГКЦ (кан. 88, § 2). З інших джерел давньої константинопольської традиції, зокрема типікону Великої церкви⁸, відомо, що практика звершення Літургії Передшеосвячених Дарів у всі будні Великої Чотиридесятниці у X ст. була все ще дійсною та, ймовірно, тривала аж до остаточного занепаду катедральної традиції в Константинополі. До того ж, устав подає як можливість звершення цієї Літургії не лише в будні Великої Чотиридесятниці, а й у будні інших постів, як також у середу та п'ятницю ввечері протягом року навіть у позапостовий час. Отже, можна стверджувати, що Літургія Передшеосвячених Дарів у катедральній традиції Константинополя не була особливістю постового періоду, її можна було звершувати й поза постом. В уставі Великої церкви та інших давніх документах літургійного життя Константинополя спосіб звершення літургії часто віддається на розсуд служителя: він міг вибрати між Літургією Передшеосвячених Дарів чи Літургією св. Йоана Золотоустого. Особливістю Великої Чотиридесятниці, значить, був не так сам факт служіння зазначеної Літургії в цей час, як те, що її служили щоденно. На відміну від звичайних літургійних періодів, коли причастя в будні було радше винятком, у часі посту його посилювали до щоденного, підкріплюючи таким чином сили вірних духовною поживою саме в дні відмови від їжі фізичної.

⁷ Український переклад постанов вселенських соборів див.: Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів і святих отців // «Наша парафія»: Парафія св. Архистратига Михаїла, Київ, Прирогів (www.parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory).

⁸ Критичне видання див.: J. Matéos. *Le typicon de grande Eglise. Introduction, texte critique, traduction et notes*, т. 1: *Le cycle des douze mois*. Rome 1963; т. 2: *Le cycle des fêtes mobiles*. Rome 1964.

Щоденне причастя в часі посту, ймовірно, не було особливістю лише Константинопольської катедрі. З уставів студійських монастирів можна побачити, що й у них щоденне звершення Літургії Передшеосвячених Дарів у часі посту було звичною традицією. Її також прийняло монашество Київської Церкви й зберігало аж до новітніх часів, як можна побачити з історії літургійного життя Києво-Печерської лаври, у якій аж до початку минулого століття (а за деякими свідченнями, аж до першого закриття обителі більшовиками) Літургію Передшеосвячених Дарів молилися щоденно.⁹ Таке її звершення в Київській митрополії не було особливістю виключно Києво-Печерської лаври. Навіть за панування саваїтського уставу, який виразно приписує служіння цієї Літургії лише в навечір'я четвергів і субот Великої Чотиридесятниці та в навечір'я Великих вівторка, середи й четверга, згідно із службником київського митрополита Петра Могили, Літургію Передшеосвячених Дарів можна було звершувати «лише у святу Велику Чотиридесятницю у всі інші дні, окрім суботи й неділі, і Благовіщення»¹⁰.

З документів монашества традиції св. Сави теж можна побачити тяжіння до щоденного причастя не лише під час посту, а й у звичайні дні. Один із перших відомих нам часословів за уставом лаври св. Сави (IX ст.) містить серед молитов добового кола «чин на причастя», а молитви 9-го часу, який передує цьому чині, дуже ясно вказують на те, що причастя передбачалось як щоденна практика:

Ти, що, висячи на дереві, в дев'ятий час душу Отцеві передав і розбійнику, розп'ятому з Тобою, вхід до Раю відчинив, не забудь про мене, не відкинь мене, Благий, але освяти душу мою і просвіти думку, і безсмертної насолоди Тайнств Твоїх причасником мене яви, щоб, вкусивши благости Твоїї, пісню невмовкаючий приносив я Тобі, понад усе прагнучи краси Твоєї – Христе, Боже наш, слава Тобі.¹¹

Однак і в сучасному чині постової вечірні, яка належить до спадщини літургійного життя монастирів св. Сави Освященного, існують елементи, котрі вказують на те, що й на цьому богослужінні могло відбуватися причастя вірних. Зокрема, йдеться про приписану уставом постової вечірні молитву, що завершується виголосом, який звичайно передує причастю в Божественних Літургіях:

⁹ К. Никольский. *Пособие к изучению устава Богослужения Православной Церкви*. Санкт-Петербург 1907, с. 458.

¹⁰ *Службник*. Київ 1639, с. 611.

¹¹ В. Рудейко. *Часослов за канонам лаври св. Сави. Впровадження. Переклад. Коментарі*. Львів 2016, с. 84 (виділення курсивом моє – В.Р.).

Всесвята Тройце, єдиносущна владо й нероздільне царство, всякого добра причино! Будь ласкава у час цей і нам грішним; обмий усі наші скверни та просвіти наші думки, щоб ми завжди виспівували й промовляли: *Єдин свят, єдин Господь, Ісус Христос, на славу Бога Отця. Амінь.*¹²

Виголос «Будь Ім'я Господнє благословенне від нині і до віку!» та Псалом 33, які йдуть після цієї молитви, також є вказівками на те, що тут було можливе причастя вірних.

Вечірній час звершення Літургії Передшеосвячених Дарів також свідчить про її давність і, можливо, навіть є одною із вказівок на те, як розуміти факт, що її звершують у навечір'я четвергів і субот. Оскільки звичайно Божественну Літургію моляться зранку чи ближче до обідньої пори, – за винятком кількох днів, у які збережено традицію давнього вечірнього звершення Євхаристії, а саме святкування Тайної Вечері (увечері Великого четверга), свята Воскресіння (у вечір Великої суботи), свят Різдва та Богоявлення (у їх навечір'я) та інколи свята Благовіщення, – не буде помилковим припустити, що час виникнення Літургії Передшеосвячених Дарів збігається з порою виникнення цих свят або навіть передує їй. А тому звершення Літургії Передшеосвячених Дарів у навечір'я четвергів і субот протягом року – традиція, засвідчена в типіконі Великої церкви – вказувало б нам на час, коли «повну» літургію – правдоподібно, св. Василія Великого – святкували лише в неділі. Дні пам'яті святих святкували б звершенням Літургії Передшеосвячених Дарів у суботи, на які їх переносили, а Літургія в середу ввечері могла би бути можливістю для причастя посеред буднів кожного тижня. Таке припущення, принаймні щодо суботньої Літургії Передшеосвячених Дарів, не позбавлене підстав, оскільки навіть у сучасній практиці її звершують у часі посту в навечір'я поліелейних свят, а з постанов Лаодикійського собору відомо, що такі свята могли переноситися на суботи,¹³ як це й до сьогодні практикують у вірменській традиції.

Якщо такі припущення правильні, то підсумком їх є те, що в Літургії Передшеосвячених Дарів ми маємо дуже давнє богослужіння, яке походить із часу, коли «повну» Літургію служили лише в неділі, тижневі святкування пам'ятей святих звершували в контексті Літургії Передшеосвячених Дарів, а можливість причаститися в будні тижня звичайно

¹² Часослов. Рим 1962, с. 273-274. Український текст за: *Молитвослов. Часослов – Октоїх – Трійдъ – Минея*. Рим 1990, с. 41 (виділення курсивом моє – В.Р.).

¹³ Правило 49: «Не годиться в Чотиридесятницю приносити святий Хліб, хіба що тільки в суботу й у день недільний». Правило 51: «Не належить у Чотиридесятницю дні народження мучеників святкувати, але звершувати пам'ять святих мучеників у суботи та в недільні дні».

була в середу ввечері. У часі посту причастя посилювали до щоденного з метою духовної підтримки в період відмови від звичайної їжі та особливого духовного подвигу. Те саме стосується і питання поминань на Літургії Передшеосвячених Дарів: якщо її служили в день пам'яті святого, то вважали таке богослужіння достатнім для звершення пам'яті святого, нарівні з «повною» літургією.

Божественна Літургія чи причасний чин?

З досліджень Стефана Алексопула відомо, що коли йдеться про Літургію Передшеосвячених Дарів, абсолютна більшість давніх рукописних джерел називає це богослужіння власне Літургією.¹⁴ Дві інших назви, які трапляються набагато рідше, звучать як «послідування» (чин) або ж «містагогія». Звідси також принципове питання, яке стало підставою для полеміки, особливо в XVII ст.: якщо таїнства звершені, то в чому ж полягає Літургія? Можливо, у Літургії Передшеосвячених Дарів ми маємо просто причасний чин, подібний до чину «на причастя» у згаданому давньому часослові св. Сави?

Досить детальне дослідження на цю тематику вже зробив професор Іван Карабінов, який у 1915 р. в журналі «Християнське читання» опублікував статтю «Чаша на Літургії Передшеосвячених Дарів».¹⁵ У ній він, досліджуючи джерела візантійської традиції, недвозначно доводить, що принаймні від X ст. (а для візантійської традиції це досить давні свідчення, якщо взяти до уваги, що перший требник візантійської Церкви походить із IX ст., а перший типікон – з X ст.) є конкретні свідчення того, що Літургія Передшеосвячених Дарів є Літургією саме тому, що під час неї відбувається перетворення вина в чаші у Кров Господню через вкладання туди передшеосвяченого Агнця. Зокрема, одним із найраніших свідчень про перетворення вина у Кров через вкладання освяченого Агнця у чашу на Літургії Передшеосвячених Дарів є лист невідомого константинопольського патріарха новообраному єпископові Павлові Каліопольському (XI ст.), в якому, між іншим, патріарх дає вказівки також і щодо звершення Літургії Передшеосвячених Дарів:

В останню неділю сиропусного тижня при звершенні літургії св. Хліби готують не у звичайній, а в більшій кількості. Після причастя їх зберігають до п'ятниці в особливому посуді, причому св. Крови *не вливають* у них, оскільки в постові дні *щоденно* при звершенні Передшеосвяченої

¹⁴ Alexopoulos. *The Presanctified Liturgy*, с. 55-56.

¹⁵ И. А. Карабинов. Святая Чаша на литургии Преждеосвященных Даров // *Христианское чтение* (СПб. 1915/6) 737-753; (СПб. 1915/7-8) 953-964.

Літургії готують і освячують чашу, в яку вкладають освячений попередньо Хліб, який возносять і ламають. Бо навіщо додавати св. Кров до божественного Хліба? Літургія Передшеосвячених бо звершується лише для освячення чаші.¹⁶

Терміном «освячення чаші» у цей час точно називали саме перетворення вина у Кров Господню, як можна побачити з писання патріярха Михаїла (1143-1146):

У кожному неділю з посвячених у нас для посту чесних днів, за священнопереданим чином і вченням, освячуються передшеосвячені хліби. З освячених таким чином святих хлібів, звершених, животворящих і повних Божественних дарувань, зберігають стільки, скільки потрібно і скільки цього вимагають обставини. До цих хлібів, які визнаються і дійсно є самим животворящим Тілом Господа, і Бога, і Спася нашого Ісуса Христа, не доливають жодної краплі Божественної Крови, і так відкладають їх без окроплення святою Кров'ю. В кожний із постових днів, коли не звершуємо повної Літургії, їх переносять із предложення на святу трапезу у вітварі й над ними не мовлять жодної з таїнствених і освячительних молитов, а ієрей творить лише єдину молитву з проханням про те, щоб йому бути достойним причасником предлежащих святинь. У час святого причастя, незадовго перед його звершенням, диякони торкаються поставлених (на престолі) святих чаш і виголошують – не як на повній літургії: «Сповни, владико», а: «Благослови, владико», – і після того, як священник мовить: «Благословен Бог наш завжди», вкладає передшеосвячений і раніше звершений святий хліб у таїнственну чашу, і вино, яке міститься в ній, *перетворюється у святу Кров Господню* та визнається перетвореним.¹⁷

У студійських монастирях Літургію Передшеосвячених Дарів звершували подібно до того, як це чинили в катедрі Святої Софії, що можна бачити з писань Никити Ститата (1005-1092):

За нашим переданням, ми звершуємо повну Літургію в суботи і воскресні дні в третій час, у який Святий Дух зійшов на апостолів; тоді, звершуючи приношення, освячуємо Дари, з яких зберігаємо достатню кількість на весь тиждень; у дев'ятий час, завершивши все богослужіння, на завершення вечірні ми, ієреї з дияконами, творимо вхід із самим лише кадилом і після читання пророків, звершивши встановлені Васи-

¹⁶ J. Cozza-Luzi. *Nova patrum bibliotheca*, т. X, част. 2. Romae 1905, с. 169 (виділення курсивом моє – В.Р.).

¹⁷ «Τοῦ ἀγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Μιχαὴλ δήλωσις πρὸς τὸν βασιλέα...» // Μ. Γεδεών. *Архейон ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας*, т. I. ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, с. 29-35. (виділення курсивом моє – В.Р.).

лієм Великим молитви, перенісши з проскомидійника Дари, помолившись над ними, додавши до цього ще передану нам Господом молитву, ми возносимо Хліб, кажучи: «Передшеосвячене Святеє святим», і відтак, звершивши з'єднання, причащаємося.¹⁸

Традиція не напоювати освячені Агнці Кров'ю Христовою зберігалась і в наступних століттях, як можна побачити зі «Скорочення божественних і священних правил», які приписують блаженному Йоанові (правдоподібно, Китрському із XIII ст.): «Не напоювати передшеосвячених Дарів із ложечки Кров'ю Господньою є більш правильним».¹⁹ Цю давню та, без сумніву, правильну традицію збережено в сучасному офіційному Службнику УГКЦ.²⁰

На відміну від Літургії Передшеосвячених Дарів, у разі причастя поза нею – на причасних чинах, як-от згадані вище саваїтська постова вечірня та чин на причастя (або ж чин зображальних), що були призначені радше для монаших спільнот, де не передбачалося присутности священника під час причастя – дари напоювали Кров'ю Господньою. У тому ж листі константинопольського патріярха до єпископа Павла Каліопольського зазначено, що божественний Хліб напоюється святою Кров'ю лише для домашнього причастя відлюдників, а також для напугтя хворих, тобто в обох випадках – для причастя поза контекстом Божественної Літургії.

У подальших століттях, через занепад Константинополя як богословсько-літургійного центру візантійської традиції та в ситуації, коли Церкви візантійської традиції не могли не те що досліджувати й розвивати власну традицію, а навіть уповні жити нею, розуміння Літургії Передшеосвячених Дарів поступово змінювалось у бік сучасної практики.

Спершу в неї ввійшла традиція напоювання Агнця навіть для Літургії Передшеосвячених Дарів. При цьому на початках не було жодного сумніву, що й вино в чаші перетворюється через вкладання туди освяченого Агнця, напоєного Кров'ю. Згодом, через тиск панівного на той час латинського схоластичного богослов'я та полеміку з ним, зокрема внаслідок діяльності київського митрополита Петра Могили, у богослов'я Східної Церкви проникає типове для того часу вчення про матерію і форму в таїнствах. Відтак, оскільки в римо-католиків на було практики промовляти над вином т. зв. «слів освячення», у деяких православних виникали сумніви щодо того, чи освячувалося вино в чаші після вкладання у нього Агнця, чи ні. Дуже цікавим є те, що у виданому 1639 р. в Києві службнику Могила

¹⁸ Nicetas Stethates (Pectoratus). *Libellus contra Latinos* // PG 120, кол. 1011.

¹⁹ *Sacri et divini canones in compendium redacti*, sect. III, titul. 6 // PG 150, кол. 97.

²⁰ Див.: *Службник*. Рим 1942, с. 402.

ще подає давню практику причащення священнослужителів на Літургії Передшеосвячених за чином Літургій св. Василя Великого та св. Йоана Золотоустого,²¹ а вже через сім років у требнику зазначає:

Коли ж від чаші п'єш чи даєш дияконові, не говори нічого, бо там лише просте вино, а не Владична Кров, лише задля церемоніального обходу його (пиття з чаші) творять, замість ополіскування уст.²²

Таке трактування ходу богослужіння стало, певною мірою, панівним аж до новітніх часів і практично звало Літургію Передшеосвячених Дарів до рівня звичайного причасного чину,²³ подібного до чину зображальних. Воно спричинилося також до того, що в самому чині Літургії Передшеосвячених Дарів було усунено причастя священнослужителів із чаші, як це можна побачити і в сучасному офіційному Служебнику УГКЦ.²⁴ Зрозуміло, що такий підхід до Літургії Передшеосвячених Дарів є типовим прикладом латинізації візантійської традиції та не має нічого спільного ні з давньою традицією Константинопольської Церкви, ані з давньою слов'янською чи київською традицією, які до XVII ст. послідовно й одноставно вказують, що причастя священнослужителів на Літургії Передшеосвячених Дарів має відбуватися за чином причастя Літургії св. Йоана Золотоустого.

Саме тому, задля усунення непорозумінь щодо статусу та літургійно-богословського значення цього богослужіння, необхідно якнайшвидше відновити в рубриках Літургії Передшеосвячених Дарів давню візантійську та київську традицію причастя священнослужителів, узгодивши її з уставом інших Літургій візантійського обряду. Ця зміна є тим більш необхідною й актуальною, оскільки підпадає під вимоги «Інструкції застосування літургійних приписів Кодексу канонів Східних Церков» щодо прямування до джерел власної традиції та усунення з неї латинізаційних впливів.²⁵ Окрім того, сучасне католицьке богослов'я вже відмовилося від того, що «*verba testamenti*» є єдиним способом освячення Тіла

²¹ *Служебник*. Київ 1639, с. 676-688. У колишній Галицькій митрополії така практика існувала набагато довше, як можна побачити із служебника, виданого у Львові в 1712 р. Див.: *Служебник*. Львів 1712, с. 213-214.

²² *Євхологiон, або Молитвослов, або Требник*. Київ 1646, с. 272.

²³ Див.: D. Galadza. Review of: Stefanos Alexopoulos, *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite* (Peeters 2009) // *Theoforum* 42 (2011) 285.

²⁴ *Служебник*. Рим 1942, с. 451.

²⁵ «Східні Церкви, які є в єдності з ... Апостольським Престолом, мають мати відвагу знову віднайти автентичні традиції власної тотожності, відновлюючи, де потрібно, первинну чистоту» (*Інструкція застосування літургійних приписів ККЦ*. Львів 1996, с. 12).

і Крови Христа, визнавши дійсною анафору апостолів Тадея і Марія, яка є частиною літургійної традиції Ассирійської Церкви Сходу.²⁶

Ще одним доказом на користь того, що Літургія Передшеосвячених Дарів є не лише причасним чином, може бути обряд возношення Агнця. У сучасній практиці його усунено, але, як можна було бачити з уже наведених джерел давньої константинопольської традиції, він був інтегральною частиною чину. Тетяна Афанасьєва у дослідженні «Слов'янська Літургія Передшеосвячених Дарів XII-XV ст.: текстологія і мова» подає численні пам'ятки рукописних джерел раннього періоду, які приписують возносити Агнця при виголошенні слів: «Передшеосвячене святеє святим».²⁷ Отець Роберт Тафт у своєму монографічному дослідженні про передпричасні обряди Літургії св. Йоана Золотоустого, аналізуючи з притаманною йому скрупульозністю джерельний матеріал, доходить висновку, що у візантійському літургійному богослов'ї обряди возношення Агнця, вкладання його в чашу та додавання теплоти були дуже тісно пов'язані з дією Святого Духа саме в цей час і їх, до певної міри, можна трактувати як своєрідну остаточну актуалізацію епikleзи, що вже була виголошена на анафорі.²⁸ Таке трактування возношення Агнця на Літургії Передшеосвячених Дарів пояснює також дещо дивне – якщо приймати, що все вже відбулося на «повній» Літургії – прошення з екстєнії після перенесення Дарів:

За предложені і передосвячені чесні Дари Господу помолімся. ... Щоб Чоловіколюбець Бог наш, прийнявши їх у святій і пренебесний і мисленний Свій Жертовник як приємний запах духовний, зіслав нам божественну благодать і дар Святого Духа, помолімся.²⁹

З розумінням того, що під час возношення Агнця та наступних після нього обрядів відбувається актуалізація епиклетичної молитви, зрозумілим стає також і припис готувати на проскомидії кожного Агнця зокрема для кожної Літургії Передшеосвячених.³⁰ Той факт, що готуються саме Агнці,

²⁶ Див.: R. F. Taft, S.J. *Mass Without the Consecration? The Historic Agreement on the Eucharist Between the Catholic Church and the Assyrian Church of the East Promulgated 26 October 2001* // *American Catholic Press* (www.americancatholicpress.org).

²⁷ Т. Афанасьєва. *Славянская Литургия Преждеосвященных Даров XII-XV вв.: текстология и язык*. Санкт-Петербург 2004, с. 133, 152, 162, 171. Див. також: П. Ковалів. *Молитовник служебник: пам'ятка XIV століття*. Нью-Йорк 1960, с. 83 зв.

²⁸ Див.: R. F. Taft. *The Precommunion Rites*. Roma 2000, с. 227-229.

²⁹ *Божественна Літургія Передосвячених Дарів. Нове розширене видання зі стихирами Тріоди, Октоїха та Минеї*. Львів 2009, с. 58-59.

³⁰ *Служебник*. Рим 1942, с. 401.

а не просто частинці для причастя на Літургії Передшеосвячених Дарів, свідчить про те, що тут ідеться не лише про причасний чин, але про намір звершувати саме Літургію.³¹

Саме тому в пошуку джерел власної літургійної традиції необхідно відмовитися від дивного звичаю лише торкатися покритого воздухом Агнца пальцем і не творити возношення згідно з давнім звичаєм, засвідченим джерелами як візантійської, так і слов'янської традицій.

Структурні проблеми Літургії Передшеосвячених Дарів

Як і кожне богослужіння візантійського обряду, що пройшло довгий період трансформацій, Літургія Передшеосвячених Дарів має низку структурних проблем. Одними з перших, хто намагався зрозуміти структуру Літургії Передшеосвячених Дарів з перспективи історичної літургіки, були Себастьян Ханерас³² і Габріеле Вінклер³³. Остання у своїй праці виділила чотири основні богослужбові єдності, з яких принаймні дві є дублюванням вечірнього богослужіння:

I. Звичайна палестинська вечірня у пості (= «монаша» вечірня)

- вступні молитви
- 103-й Псалом
- мирна ектенія
- псалмодія (18-та катизма у трьох статіях)
- Псалми 140, 141, 129, 116
- вхід
- «Світло тихе»

³¹ Згадані вище київський і львівський служебники, на відміну від сучасного, подають також молитву наміру звершувати Літургію – точно таку ж, як і на «повних» Літургіях: «Господи, пошли руку твою з висоти святого жилища твого і укріпи мене на предлежащу службу твою, щоб я неосудно став перед страшним престолом твоїм і безкровне священнодійство совершив. Бо твоя есть сила на віки віків» (див. такі служебники: Стратин 1604, с. 356-357; Вільно 1617, с. 267; Київ 1629, с. 231; Київ 1639, с. 601-602; Київ 1653, арк. 301-301 зв.; Львів 1646, с. 260; Львів 1666, арк. 280-280 зв.; Львів 1681, арк. 287-287 зв.; Львів 1691, с. 193; Львів 1712, с. 193). Див. також: Туркомяк. *Літургія Передшеосвячених дарів*, с. 51.

³² S. Janeras. La partie vesperale de la liturgie byzantine des presanctifies // *Orientalia Christiana Periodica* (1964) 193-222.

³³ G. Winkler. Der geschichtliche Hintergrund der Präsanctifikatenvesper. Укр. переклад: Г. Вінклер. Історичне підґрунтя Вечірні Передшеосвячених Дарів // «Світло еси, Христе»: *Богослужіння добового кола. Антологія досліджень* / упор. Е. Квінлан, В. Рудейко. Львів 2012, с. 151-180.

II. Катехитичне богослужіння для катехуменів

- прокімен
- перше читання
- прокімен
- друге читання

III. Давня антиохійська катедральна вечірня

- «Світло Христове просвічує всіх»
- «Нехай направиться» (= Пс. 140:2)
- ектенія усильного благання
- ектенії за оглашених та вірних

IV. Причастительний чин Літургії Передшеосвячених Дарів

- «Нині сили» (Великий вхід)
- просительна ектенія
- «Отче наш»
- «Святеє святим»
- причастя
- заключні молитви.

На думку Габріеле Вінклер, початково читання сучасної Літургії Передшеосвячених Дарів могли належати до циклу постових проповідей давньої антиохійської традиції, основою яких була книга Буття і які зазвичай могли тривати щоденно від полудня до вечірні.³⁴ Спершу вони могли бути незалежним, суто постовим елементом, не пов'язаним із богослужіннями добового кола, яким, як це довів у своїй монографії Рольф Церфас, не були притаманні біблійні читання.³⁵ Це виглядає тим більш правдоподібним ще й тому, що й нині постові старозавітні читання Великої Чотиридесятниці на 6-му часі та на вечірнях пов'язані прокіменами, основою яких є псалми від 1-го до 150-го за порядком. Таким чином, справжнім початком Літургії Передшеосвячених Дарів можна вважати виголос «Світло Христове просвіщає всіх», а постову Палестинську вечірню сучасного чину – пізнішою вставкою. Спробу поєднати ці два вечірні чини можна побачити в служебнику американського монастиря Нью-Скит. У ньому обряд благословення світлом із виголосом «Світло Христове просвічує всіх» передує співові «Світло тихе»,³⁶ але при цьому піснеспів «Нехай направиться молитва моя» і надалі стоїть після

³⁴ Вінклер. Історичне підґрунтя, с. 163.

³⁵ R. Zerfass. *Die Schrifillesung im Kathedraloffizium Jerusalems*. Munster 1968, с. 37-44.

³⁶ *The Divine Liturgy*. New Skete 1987, с. 102-103.

псалмів на «Господи взиваю» та всіх біблійних читань.³⁷ В опублікованому кілька років тому часослові, натомість, спів «Нехай направиться молитва моя» є щоденною альтернативою до святкового співу псалмів на «Господи взиваю» із святковими стихирами.³⁸ Надзвичайно цікавим з цього огляду є текст Літургії Передшеосвячених Дарів у рукописі XVI ст. (№ 521 із Софійської збірки, Російська Національна бібліотека), в якому початок богослужіння описано так: «Служба святого посту. Господи, благослови, отче. У паремійнику читання 1-ше з Буття. По звершенні паремії виходить дякон з кадилом та свічами і мовить: “Світло Христове просвічує”. Читання 2-ге з Приповідок. Потім “Нехай направиться”, потім стихиря на “Господи взиваю”»³⁹ і далі ектенія усильного благання та решта Літургії Передшеосвячених Дарів.

У кожному разі, подвоєння обряду благословення вечірнього світла та принесення вечірнього кадила в сучасній практиці є аномалією, яка склалася через відсутність осмисленого процесу творення літургійних форм. Приклади поєднання цих двох літургійних традицій у текстах видань монастиря Нью-Скит і в рукописі № 521 із Софійської збірки дають цінні підказки для тих, які відважаться розпочати процес оновлення літургійної традиції візантійських Церков.

Підсумувати цю статтю можна кількома тезами:

- Літургія Передшеосвячених Дарів – дуже цінний елемент візантійської літургійної традиції. Вона є не лише причасним чином, подібним до чину зображальних чи постової вечірні, але одним із трьох чинів Божественних Літургій візантійського обряду.
- Це богослужіння пройшло складний шлях структурного й богословського розвитку та потребує переосмислення у світлі сучасних знань про його витоки.
- Одним із найважливіших завдань, пов’язаних із цим богослужінням, є очищення його від латинізаційних нашарувань XVII ст., які спотворили його початкове розуміння в контексті притаманного йому візантійського богослов’я та спричинили структурні зміни, які нищівно вплинули й далі впливають на його сприйняття, передусім духовенством. Зокрема це стосується причасних обрядів, які слід синхронізувати з такими ж обрядами в Літургіях св. Йоана Золотоустого та

³⁷ Там само, с. 216-218.

³⁸ A *Prayerbook*. New Skete 1976, с. 307-309. Щодо цього детальніше див.: R.Taft. The Byzantine Office in the Prayerbook of New Skete: Evaluation of a Proposed Reform // *Orientalia Christiana Periodica* 48 (1982) 336-370.

³⁹ Афанасьєва. *Славянская Литургия Преждеосвященных Даров*, с. 129.

св. Василя Великого, відповідно до традиції, котра існувала до впливу на Літургію Передшеосвячених Дарів латинського богослов'я через реформи митрополита Петра Могили.

- Сучасний стан знань у літургійній науці забезпечує достатній фактичний матеріал для оновлення цього богослужіння.

Vasyl Rudeiko

**SOME REMARKS CONCERNING THE LITURGY
OF PRESANCTIFIED GIFTS**

This article concerns one of the oldest liturgical services, which is still in use in the Churches of Byzantine tradition – the Liturgy of the Presanctified Gifts. Based on the pertinent sources and recent scholarly studies the author tries to explain the changes in Eucharistic theology of Byzantine churches under the influence of Latinization and its impact on the structural peculiarities of the service.

Keywords: liturgy, liturgical theology, Latinization, liturgical reforms.